

1837
2017
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικών και Καποδιστριακών
Πανεπιστημίων Αθηνών

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΚΟΣΜΗΤΕΙΑ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

180 ΧΡΟΝΙΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ (1837-2017)

(9 - 11 Μαΐου 2017)

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

180 ΧΡΟΝΙΑ

ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ (1837-2017)

(9 - 11 Μαΐου 2017)

© 2018 Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Κοσμητεία Θεολογικής Σχολής
ISBN: 978-960-99068-8-3

– *Αθανάσιος Β. Γλάρος, Επίκουρος Καθηγητής
Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α.*

Ἡ ἀπεικονιστικὴ ἀπόδοση τῆς ἱστορίας τοῦ κλάδου τῶν Πατερικῶν σπουδῶν στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν λαμβάνει τὸ σχῆμα ἑνὸς δένδρου¹. Ὁ κορμὸς τοῦ δένδρου ἀπηχεῖ τὸ εὐρὸ ἀντικείμενο τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματολογίας, τὸ ὁποῖο πρῶτος στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν ἐθεράπευσε ὁ Κωνσταντῖνος Κοντογόνης μαζί καὶ μὲ ἄλλα².

Κατὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια τῆς καθηγητικῆς θητείας τοῦ Κοντογόνου ὁ κορμὸς ἀπέκτησε δύο ἀδρούς κλάδους, τῆς Πατρολογίας καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας. Οἱ Γεώργιος Δέρβος³, Δημήτριος Μπαλᾶνος⁴ καὶ Κωνσταντῖνος Μπόνης⁵ ἐθεράπευσαν τὸ μάθημα τῆς *Πατρολογίας*, ὁ δὲ

1. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατὰ τὴν πρώτη ἑκατονταετηρίδα βλ. Δ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, *Ἐκατονταετηρίς 1837-1937. Α΄ Ἱστορία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς*, τύποις Πυρρὸς Α.Ε., Ἀθῆναι 1937. Γιὰ τὶς πατρολογικὲς σπουδὲς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ κατὰ τὴν ἴδια περίοδο βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Αἱ πατρολογικαὶ σπουδαὶ παρ' ἡμῖν κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Πανεπιστημίου», στὸ *Ἐκατονταετηρίς 1837-1937. Ἐπιστημονικαὶ Συμβολαί*, ἐκδ. Διεύθυνσις Δημοσιευμάτων τοῦ Πανεπιστημίου, Ἀθῆναι, χ.χ., σελ. 241-247. Γιὰ τὰ 150 χρόνια παρουσίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς πρόσθεσε: Σ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ, «Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1837-1987) ἐπὶ τῇ Ἐκατονταετηρίδι», στὸ *Ἡμερολόγιον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1987, σελ. ιζ' -μστ'.

2. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, «Κοντογόνης Κωνσταντῖνος», *ΘΗΕ* 7 (1965) 798-799, Κ. ΜΑΝΙΚΑ, «Κοντογόνης, Κωνσταντῖνος. Εξέχων θεολόγος τοῦ 19ου αἰ.», *ΜΟΧΕ* 10 (2013) 171-172.

3. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Δέρβος Γεώργιος», *ΘΗΕ* 4 (1964) 1014-1016.

4. Κ. ΜΠΟΝΗ, «Δημήτριος Σίμου Μπαλᾶνος», *ΕΕΘΣΠΑ ΙΑ΄* (1957) ζ' -μθ'. Βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁ καθηγητὴς Δημήτριος Σίμου Μπαλᾶνος», στὸ *Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, Ἀφιέρωμα τοῖς διδασκάλοις εὐλαβῶς*, ἀρ. φύλ. 1445-1460, Ἰανουάριος – Δεκέμβριος (1991) 49-59.

5. Β. ΔΕΝΤΑΚΗ, «Κωνσταντῖνος, Γεωργίου ἱερέως, Μπόνης», *ΕΕΘΣΠΑ ΚΔ΄* (1979-1980) ια΄ -πδ'.

Βασίλειος Δεντάκης υπηρέτησε αυτό της *Εκκλησιαστικής Γραμματείας*⁶. Μόλις το 1965 με το διορισμό του εισήχθη ή *Εκκλησιαστική Γραμματεία* ως διακριτό της Πατρολογίας γνωστικό αντικείμενο. Ο τίτλος της έδρας του Βασιλείου Δεντάκη φέρει την αναλυτική περιγραφή «*Ιστορία της από του Θ' αιώνας Ελληνικής Εκκλησιαστικής Γραμματείας*».

Ο διάδοχος του Κωνσταντίνου Μπόνη, ο πολὺς Στυλιανὸς Παπαδόπουλος⁷ ἐθεράπευσε ἐπὶ εἴκοσι συναπτὰ ἔτη τὸ αὐτὸ ἀντικείμενο μὲ τὸν περιγραφικὸ τίτλο «*Πατρολογία μετ' ἀναγνώσεως τῶν Πατερικῶν ἔργων*» (1980-2000). Ἡ εἰκοσαετὴς παρουσία του ὑπῆρξε σχεδὸν παράλληλη μὲ τὴ θητεία τῶν διαδόχων τοῦ Βασιλείου Δεντάκη, τοῦ ἀρχιμ. Νικόλαου Ἰωαννίδη⁸, ὁ ὁποῖος δίδαξε «*Εκκλησιαστικὴ Γραμματεία ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος*» ἀπὸ τὸ 1981 μέχρι καὶ τὸ 2016, τοῦ Χαράλαμπου Σωτηροπούλου⁹, ὁ ὁποῖος δίδαξε «*Θεολογικὴ Γραμματεία τῶν μέσων χρόνων μετ' ἐκδόσεως σχετικῶν κειμένων*» ἀπὸ τὸ 1982 μέχρι καὶ τὸ 2005 καὶ τοῦ ἀειμνήστου καθηγητῆ Μάρκου Ὀρφανοῦ¹⁰, ὁ ὁποῖος δίδαξε τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο «*Ελληνικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος*», ἀπὸ τὸ 1983 μέχρι καὶ τὸ 1997. Μεταξὺ τῶν δύο κλάδων ἀνεφύει καὶ ἓνας τρίτος. Τὸ 1984 διορίζεται ὁ Ἡλίας Μουτσούλας¹¹ μὲ γνωστικὸ ἀντικείμενο τὴν «*Πατερικὴ Θεολογία*», τὸ ὁποῖο ἐδίδαξε μέχρι τὸ 2001, ἔτος τῆς ἀφυπηρετήσεώς του.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 21ου αἰῶνα διαπιστώνεται ἐλαφρὰ πύκνωση τῶν διακλαδώσεων. Ὁ π. Νικόλαος Ἰωαννίδης υπηρέτησε ἀπὸ τὸ 1987 μέχρι τὸ 2016 καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Λιάκουρας¹² ἔλαβε τὴ σκυτάλη τῆς Πατρολογίας τὸ 2002 καὶ τὴν κατέχει μέχρι σήμερα, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1993 μέχρι τὸ 2002 ὑπηρετοῦσε τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο «*Ελληνικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία*». Χά-

6. Μ. ΟΡΦΑΝΟΥ, «Βασίλειος Λεωνίδου Δεντάκης», *ΕΕΘΣΠΑ ΚΗ'* (1989) θ'-ρα'.

7. Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Στυλιανὸς Γεωργίου Παπαδόπουλος», *ΕΕΘΣΠΑ ΛΗ'* (2003) 7-74.

8. Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, «Ἰωαννίδης, Νικόλαος. Καθηγητὴς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματολογίας», *ΜΟΧΕ* 9 (2013) 277.

9. Μ. ΚΟΛΟΒΟΠΟΥΛΟΥ, «Ὁ Ὁμότιμος Καθηγητὴς Χαράλαμπος Γ. Σωτηρόπουλος», *ΕΕΘΣΠΑ ΜΔ'* (2009) 19-33. Βλ. καὶ Α. ΝΑΣΙΟΥ, «Σωτηρόπουλος, Χαράλαμπος. Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Γραμματείας», *ΜΟΧΕ* 12 (2015) 485.

10. Μ. ΟΡΦΑΝΟΥ, *Υπόμνημα*, Ἀθήνα 1987, σελ. 4.

11. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ [νῦν Μητροπολίτου Μεσσηνίας], «Ἡλίας Δ. Μουτσούλας. Ὁ Ἕλληνας μελετητὴς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης», *ΕΕΘΣΠΑ ΜΑ'* (2006) 7-26.

12. Κ. ΛΙΑΚΟΥΡΑ, *Υπόμνημα Βιογραφικὸ - ἐργογραφικὸ*, Ἀθήνα 2005, σελ. 3. Βλ. καὶ Κ. ΜΠΕΛΕΖΟΥ, «Λιάκουρας Κωνσταντῖνος», *ΜΟΧΕ* 11 (2014) 101-102.

ρις στους δύο καθηγητές, τὸν π. Νικόλαο Ἰωαννίδη καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Λιάκουρα, ἡ μετάβαση τῶν δύο κλάδων τῶν Πατερικῶν σπουδῶν, δηλαδή Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας καὶ Πατρολογίας στὸν 21ο αἰώνα, ὑπῆρξε ἐξελικτική. Δυστυχῶς ἡ θητεία τοῦ πρωτ. Κωνσταντίνου Φούσκα¹³ ἦταν βραχύβια. Διορίστηκε τὸ 1994 καὶ ἀφυπηρέτησε τὸ 1999.

Τὸν Ἡλία Μουτσούλα διαδέχθηκε στὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τῆς Πατερικῆς Θεολογίας ὁ Κωνσταντῖνος Κορναράκης¹⁴ ἀπὸ τὸ 1998 μέχρι τὸ 2002 μὲ γνωστικὸ ἀντικείμενο «Πατερικὴ Θεολογία μὲ ἔμφαση στὴν ὀρθόδοξη Πνευματικότητα» καὶ ἀπὸ τὸ 2002 μέχρι τὸ 2008 ὁ νῦν Μητροπολίτης Μεσσηνίας Χρυσόστομος Σαββάτος¹⁵. Ὁ Σεβασμιώτατος δίδαξε ἀπὸ τὸ 2002 μέχρι τὸ 2008 μαθήματα τοῦ γνωστικοῦ ἀντικειμένου «Πατερικὴ Θεολογία μὲ ἔκδοση κειμένων Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων», ὁ ὁποῖος προηγουμένως καὶ ἐπὶ τριετία ἀπὸ τὸ 1999 μέχρι τὸ 2002 εἶχε θεραπεύσει καὶ τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τῆς Πατρολογίας. Τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τῆς Πατερικῆς Θεολογίας συνέχισε νὰ θεραπεύεται ἀπὸ τὸ 2003 μέχρι τὸ 2011 ἀπὸ τὸν Νίκο Νικολαΐδη¹⁶, ἐνῶ ὁ Νικόλαος Τζιράκης¹⁷ ἀπὸ τὸ 2003 μέχρι καὶ τὸ 2007 ἐξέθρεψε καὶ ἐνίσχυσε τὸν κλάδο τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας διὰ τοῦ γνωστικοῦ ἀντικειμένου «Θεολογικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματεία - Ἀρχαία Ἑλληνικὴ καὶ Πατερικὴ Γλῶσσα».

Ἐνεκα τῆς οικονομικῆς κρίσεως, τὸ σύνολο τῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων τῶν Πατερικῶν Σπουδῶν ἔχει ὑποστῆ σχετικὴ μείωση σὲ σχέση μὲ τὶς τελευταῖες δεκαετίες, λόγω μὴ ἀναπλήρωσης πολλῶν θέσεων ἀφυπηρητησάντων καθηγητῶν. Σήμερα ἡ «Πατερικὴ Θεολογία» ὡς γνωστικὸ ἀντικείμενο θέσης μέλους ΔΕΠ ἀπουσιάζει. Ἐν ἐνεργείᾳ εὐτυχῶς θὰ παραμείνει γιὰ δύο ἀκόμη ἔτη, ὁ πολύτιμος γιὰ τὴ Σχολή μας προλαλήσας καθηγητὴς τῆς Πατρολογίας κ. Λιάκουρας, ἐνῶ οἱ Νίκος Νικολαΐδης καὶ Νικόλαος Τζιρά-

13. Κ. ΛΙΑΚΟΥΡΑ - Δ. ΓΟΝΗ, «Πρωτ. Κωνσταντῖνος Μ. Φούσκας», *ΕΕΘΣΠΑ ΔΗ'* (2003) 105-126.

14. Κ. ΜΠΕΛΕΖΟΥ, «Κορναράκης Κωνσταντῖνος του Ἰωάννου», *ΜΟΧΕ* 10 (2013) 207-208. Βλ. καὶ <http://www.theol.uoa.gr/cv-kornarakhs.html> (ἡμερομηνία ἀνάκτησης 10-6-2017).

15. Βλ. <http://www.theol.uoa.gr/cv-sabbatos.html> (ἡμερομηνία ἀνάκτησης 10-6-2017). Βλ. Καὶ ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ ΛΑΜΠΡΙΝΑΚΟΥ, «Χρυσόστομος. Ὁ Σαββάτος, μητρ. Μεσσηνίας (2007)», *ΜΟΧΕ* 12 (2015) 579-581.

16. Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Νικολαΐδης Νικόλαος», *ΜΟΧΕ* 12 (2015) 1-2.

17. Α. ΓΛΑΡΟΥ, «Νικόλαος Ἐμμ. Τζιράκης», *ΕΕΘΣΠΑ ΜΖ'* (2012) 41-64, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Νίκος Ι. Νικολαΐδης», *ΕΕΘΣΠΑ ΝΘ'* (2014) 27-39.

κης εξακολουθούν να διδάσκουν στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα, το οποίο ενισχύει με τη συμβολή του και ο Θεοφιλέστατος Επίσκοπος Αβύδου καθηγητής Κύριλλος Κατερέλος. Ο Κωνσταντίνος Λιάκουρας έχοντας υπηρετήσει και τα δύο γνωστικά αντικείμενα, δηλαδή Πατρολογία και Εκκλησιαστική Γραμματολογία, δίδαξε από το 1992 και μέχρι σήμερα μαθήματα τα οποία καλύπτουν όλο το φάσμα των μαθημάτων των Πατερικών Σπουδών.

Το 2014 στο τμήμα Θεολογίας ανέλαβε καθήκοντα μέλους ΔΕΠ ο αγαπητός συνάδελφος Γεώργιος Σταυρόπουλος-Γιουσπάσογλου, με αντικείμενο «Πατρολογία»¹⁸, με έμφαση στη μελέτη και Πατέρων της Λατινικής Εκκλησιαστικής Γραμματείας.

Από πλευράς Ορθόδοξης Εκκλησιαστικής Γραμματείας, το αντικείμενο θεραπεύεται από το 2006 από τον όμιλο, με γνωστικό αντικείμενο την «Ορθόδοξη Εκκλησιαστική Γραμματεία»¹⁹.

Είναι, λοιπόν, ευνόητο ότι μετά από διάστημα 150 ετών περίπου επανήλθε ή διδασκαλία των δύο βασικών γνωστικών αντικειμένων της Πατρολογίας και της Εκκλησιαστικής Γραμματείας. Θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η νοηματική απόχρωση του όρου Γραμματολογία δίνει έμφαση στη μέθοδο προς μελέτη, ενώ τοῦ ὅρου Γραμματεία στο αντικείμενο προς μελέτη. Ωστόσο, ἐπὶ τῆς οὐσίας καὶ οἱ δύο ὅροι περιγράφουν ἐν εὐρείᾳ ἐννοίᾳ τὸ ἴδιο γνωστικὸ πεδίο.

Συνεπῶς, ἀπὸ συστάσεως τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς δέκα μόλις πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι δίδαξαν Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία ἢ Γραμματεία. Οἱ διαλάμπαντες Κωνσταντίνος Κοντογόνης, Βασίλειος Δεντάκης, ἀρχιμ. Νικόλαος Ἰωαννίδης, Χαράλαμπος Σωτηρόπουλος, Μάρκος Ὀρφανός, π. Κωνσταντίνος Φούσκας, Νικόλαος Τζιράκης καὶ οἱ ἐν ἐνεργείᾳ σήμερα Κωνσταντίνος Λιάκουρας, Γεώργιος Σταυρόπουλος-Γιουσπάσογλου καὶ ὁ ὁμιλῶν.

Δὲν θὰ ἤθελα νὰ κουράσω τὸ ἀκροατήριό μὲ παράθεση πληροφοριῶν ἐγκυκλοπαιδικοῦ χαρακτήρα. Τὸν βίο καὶ τὸ ἔργο τῶν ἀναφερθέντων ἤδη πανεπιστημιακῶν δασκάλων μπορεῖ νὰ ἀναζητήσει κανεὶς καὶ νὰ γνωρίσει τόσο στὴν Ἐπετηρίδα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὅσο καὶ στὸ ἀρχεῖο τῶν Γραμματειῶν τῶν Τμημάτων τῆς Σχολῆς, ὅπου εἶναι

18. ΦΕΚ 1534/31-12-2013, Τ. Γ'.

19. <http://www.soctheol.uoa.gr/glaros-a8anasios-epik-ka8hghtis.html> (ἡμερομηνία ἀνάκτησης 10-6-2017). Βλ. καὶ Ν. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, «Γλᾶρος Ἀθανάσιος», ΜΟΧΕ 5 (2011) 251.

καταχωρισμένα τὰ ὑπομνήματα καὶ οἱ εἰσηγητικὲς ἐκθέσεις γιὰ τὴν ἐκλογή τῶν ὑποψηφίων πρὸς κρίση στὶς διάφορες βαθμίδες μελῶν τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ. Ἄλλωστε, τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς μνημονευθέντες καθηγητὲς πολλοὶ ἀπὸ τοὺς παρόντες τοὺς γνώρισαν καὶ τοὺς γνωρίζουν καὶ προσωπικά.

Μὲ ἀφορμὴ αὐτὴ τὴ βιωματικὴ γνώση θὰ προσπαθῆσω νὰ περιγράψω τὸ πνευματικὸ κλίμα ποῦ δημιούργησαν οἱ διαλάμπαντες διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας καὶ διατηρεῖται μέχρι σήμερα. Τὰ γνωστικὰ ἀντικείμενά τους πλὴν τοῦ Νικολάου Τζιράκη περιέχουν χρονικὸ προσδιορισμὸ –ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος, τῶν μέσων βυζαντινῶν χρόνων– ὡς πρὸς τὸ ἐρευνητικὸ πεδίο τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας. Αὐτὸ καὶ μόνο ἀποτελεῖ σημαντικὴ ἔνδειξη ὅτι τὸ ἀρχικὸ κριτήριον γιὰ τὴ διαίρεση τοῦ ἀντικειμένου ἦταν χρονικὸ γιὰ τὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ὕλη τῆς ἐρευνας τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων μέχρι τοῦ 9ου αἰῶνα εἶχε ἀποδοθεῖ στὴν Πατρολογία καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μετὰ τὸν 9ο αἰῶνα στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματεία. Ὁ Σ. Παπαδόπουλος καὶ ὄλοι σχεδὸν οἱ διδάσκοντες τὸ μάθημα ὑποστήριξαν ὅτι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχουν σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς καὶ ἄρα τὸ ἀντικείμενο τῆς Πατρολογίας δὲν περιορίζεται χρονικά. Ἀποτέλεσμα τῆς πιὸ πάνω θέσεως, ἡ ὁποία καλλιεργήθηκε στὶς συνειδήσεις τῶν μελῶν ΔΕΠ, ἦταν ἡ προκήρυξη τῆς θέσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας τοῦ Ν. Τζιράκη χωρὶς χρονικὸ περιορισμὸ. Στὰ παραπάνω γνωστικὰ ἀντικείμενα ἀπαντοῦν τέσσερις διαφοροποιήσεις ὡς πρὸς τοὺς προτεταγμένους κατηγορικοὺς προσδιορισμοὺς τοῦ ὅρου «ἐκκλησιαστικὴ γραμματολογία» ἢ «ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία» ἢ «γραμματεία». Ἐκ τούτου, ὁ Β. Δεντάκης εἶχε στὸ γνωστικὸ ἀντικείμενό του τὴ λέξη «Ἱστορία», ὁ ἀρχιμ. Νικόλαος Ἰωαννίδης κανέναν προσδιορισμὸ, οἱ Χ. Σωτηρόπουλος καὶ Ν. Τζιράκης τὴ λέξη «Θεολογική», οἱ Μ. Ὀρφανὸς καὶ π. Κωνσταντῖνος Φούσκας τὴ λέξη «Ἑλληνική». Μόνον τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τοῦ Ν. Τζιράκη δὲν εἶχε χρονικὸ περιορισμὸ. Ἦταν μὲν ἀνοικτὸ στὸν χρονικὸ του ὀρίζοντα ἀλλὰ εἰδολογικὰ προσδιορισμένο ὑπὸ τὴν ὀπτικὴ τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ὁ ὅρος ἐκκλησιαστικὴ δὲν ἀφήνει κανένα περιθώριον γιὰ νὰ ἐκλάβει κανεὶς ὅτι ἀφοροῦσε καὶ ἄλλες ὁμολογίες πλὴν τῆς Ὁρθόδοξου. Ἀπὸ τὴν ἐργογραφία τοῦ Χ. Σωτηροπούλου, τοῦ ὁποίου τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο εἶναι τὸ μόνον ποῦ δὲν περιέχει τὸ ἐπίθετο «ἐκκλησιαστικὴ», προκύπτει ὅτι καὶ αὐτὸς ἀσχολήθηκε μόνον μὲ ὀρθόδοξα κείμενα. Γενικῶς, τὸ ἀντικείμενο τῆς γραμματείας στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν ἐξετάζεται ἀπὸ πλευρᾶς ὀρθόδοξου, ἀκόμη καὶ ἂν μελετῶνται κείμενα ἄλλων ὁμολογιῶν.

Στό τμήμα Θεολογίας τὸ ἀντικείμενο τῆς Πατρολογίας ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ Στυλιανοῦ Παπαδόπουλου καλύπτει ὅλον τὸν χρονικὸ ὀρίζοντα. Στὸ τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας ἡ εὐρύτητα τοῦ ἀντικειμένου τοῦ Νικολάου Τζιζιάκη δοκιμάστηκε μὲ ἐπιτυχία καὶ ἀποφάσισε τὴν πρόσθεση τοῦ ἐπιθέτου «ὀρθόδοξος» στὸν δίλεξο ὄρο «Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματεία» δηλαδή «Ὄρθοδοξη Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματεία». Ὁ ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς ὀρθόδοξη ἀντὶ τοῦ «ἑλληνικῆ» συμπεριλαμβάνει σαφῶς τὴν Ἑλληνικὴ Γραμματεία, ἀλλὰ καὶ τὴ γραμματεία ἄλλων γλωσσικῶν κειμένων πέραν τῶν δογματικῶν, π.χ. μὲ περιεχόμενο ποιμαντικὸ, ὁμιλητικὸ, κανονικὸ, λειτουργικὸ, ποιητικὸ κ.λπ., χωρὶς χρονικὸ περιορισμὸ· καὶ ἡ χρῆση τοῦ ὄρου Γραμματεία ἀντὶ Πατρολογία συμπεριλαμβάνει καὶ μὴ Πατέρες ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεῖς. Συνεπῶς, τὸ ἀντικείμενο Ὄρθοδοξη Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματεία εἶναι τὸ εὐρύτερο ποῦ ἔχει ὑπάρξει καὶ μόνο μὲ τὸ ἀρχικὸ ἀντικείμενο τοῦ Κοντογόνη δύναται νὰ ταυτισθεῖ ἀπὸ πλευρᾶς εὐρῶς.

Ἔτσι, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν λαμβάνοντας, κατ' εὐτυχῆ συγκυρία, μίαν τέτοια ἀπόφαση στὸν ἀπόηχο τῆς χρυσῆς ἐποχῆς τῶν Ὀλυμπιακῶν Αγῶνων, ποῦ τίποτε δὲν προμήνυε τὴν ἐπέλευση τῆς οικονομικῆς κρίσης στὴν Ἑλλάδα, κατορθώνει σήμερα, σ' αὐτὴν τὴ δύσκολη γιὰ τὰ γράμματα καὶ τὴν παιδεία μας ἐποχῇ, νὰ καλύψει ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα καὶ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἀντικείμενα τῶν Πατερικῶν σπουδῶν, ἔχοντας ἐπαναδραστηριοποιήσει τοὺς δύο ἀρχικοὺς κλάδους Πατρολογίας καὶ Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας, ἀλλάζοντας τὸ κριτήριό τῆς προβολῆς τοὺς ἀπὸ χρονικὸ σὲ εἰδολογικὸ.

Καὶ οἱ δύο κλάδοι ἐξετάζουν καὶ ἐρευνοῦν ὀρθόδοξα κείμενα ὄλων τῶν ἐποχῶν, Ἀνατολῆς καὶ Δύσης. Πατρολογία καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματεία συναντῶνται οὐσίᾳ ὡς πρὸς τὴν ὕλη τῆς ἐρευνᾶς τοὺς. Ἡ μόνη διαφοροποίηση τοὺς εἶναι ὅτι ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματεία περιλαμβάνει καὶ κείμενα μὴ Πατέρων, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

Θὰ μπορούσαν νὰ ἦταν λίγο διαφορετικὰ τὰ πράγματα, ἂν δὲν ὑπῆρχε ἡ οικονομικὴ κρίση. Νὰ ὑπῆρχαν δηλαδή πιὸ σφιχτὰ γνωστικὰ ἀντικείμενα καὶ πιὸ πλούσιες διακλαδώσεις τοῦ εὐρύτερου ἀντικειμένου. Ὅμως, οἱ θεολογικὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα πάντοτε καὶ μὲ κάποιον εὐλογημένο τρόπο κατόρθωναν νὰ ἐπιβιώνουν καὶ νὰ ἀντιμετωπίζουν πολλὰ καὶ διάφορα ἐχθρικά πρὸς τὴν ἀνάπτυξη τοῦ θεολογικοῦ ἀντικειμένου περιβάλλοντα. Ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς ἀνθεκτικότητος ὀφείλεται σαφῶς στὴν πνευματικότητα τοῦ θεολογικοῦ ἀντικειμένου.

Ἦρθε ἡ στιγμή νὰ κάνουμε νύξη καὶ στὶς ρίζες αὐτοῦ τοῦ δένδρου. Ἔχει

ἤδη ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν ὑπῆρξε πνευματικὴ θυγατέρα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου μὲ συνδυετικὸ κρῖκο τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη²⁰. Ἔχει ἀσκηθεῖ κριτικὴ γιὰ τὴν ὀργάνωσὴ τῆς σύμφωνα μὲ τὰ γερμανικὰ πρότυπα καὶ προγράμματα καὶ γιὰ τὸ ὅτι ἡ συντριπτικὴ πλειονότητά τῶν καθηγητῶν παρακολούθησαν μαθήματα σὲ γερμανικὰ πανεπιστήμια. Στὴν περίπτωσι, ὅμως, τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας δὲν εἶναι δυνατὴ μία τέτοια γενίκευσι. Συμμετέχει ἡ Γαλλία καὶ ἡ Σερβία μὲ τὶς προπτυχιακὰ καὶ μεταπτυχιακὰ σπουδὰς τοῦ Β. Δεντάκη καὶ τοῦ π. Νικολάου Ἰωαννίδη, ἡ Ἀγγλία μὲ τὶς μεταπτυχιακὰ σπουδὰς τῶν Μ. Ὀρφανοῦ καὶ π. Κωνσταντίνου Φούσκα καὶ ἡ Γερμανία μὲ τὶς μεταπτυχιακὰ σπουδὰς τοῦ Β. Δεντάκη καὶ τοῦ Νικολάου Τζιζάκη. Αὐτὴ ἡ ἰσομέρεια στὶς χῶρες κατάρτισι καὶ ἐπιμόρφωσις ἐμπλούτισε τὴν ἔρευνα καὶ ὡς πρὸς τὴ μεθοδολογία καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐρευνητικὰ τῆς πεδία. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Θεσσαλονίκης ἀνέδειξε ἀνευ ἑτέρου τὶς παλαμικὰς σπουδὰς, ὁ Μάρκος Ὀρφανὸς ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἀνέδειξε τὸ ἔργο τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ στὴν Ἀθήνα²¹. Ἡ περὶ τὸν Παλαμᾶ ἐνασχόλησι τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν ἔχει λάβει βαθύτερο νόημα, ἄσχετο μὲ αὐτὸ καθαυτὸ τὸ θεολογικὸ ἐρευνητικὸ πεδίο, διότι ἔμμεσα κηρύττει τὴ χειραφέτησι τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας ἀπὸ ξένες ἐπιρροὰς καὶ ἐπιδράσεις.

Θὰ ἀπαιτεῖτο ἓνα πολὺήμερο συνέδριο, γιὰ νὰ ὁμιλήσει κανεὶς γιὰ τοὺς καρπούς τοῦ δένδρου τῶν Πατερικῶν σπουδῶν καὶ δὴ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Θὰ ἤθελα νὰ κλείσω μὲ ἓνα σχόλιο, κάνοντας γιὰ ἄλλη μία φορὰ χρῆσι τῆς παρομοίωσι τοῦ δένδρου καὶ κυρίως τοῦ φυλλώματός του.

Θροϊστικὴ σὰν αὖρα εἶναι ἡ γραφίδα τοῦ πνεύματος τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ Καθηγητὰς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα τους καταδεικνύουν ὅτι ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματά τῆς, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Θεόκλητου Φαρμακίδη καὶ τοῦ γερμανικοῦ ὑποδειγματισμοῦ, ὄχι μόνο σεβάστηκαν αὐτὸ τὸ θρόισμα καὶ δὲν τὸ κάλυψαν μὲ τοὺς ξύλινους ἤχους

20. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, «Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στὴ μέχρι σήμερα διαδρομὴ (1837-2004)», στὸ *Α΄ Συμπόσιον Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν - Θεσσαλονίκης. Οἱ Θεολογικὰς Σπουδὰς στὴν Ἑλλάδα*, ἐκδ. Ἀριστοτελεῖο Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 65-76, ἐδῶ: σελ. 67.

21. Μ. ΟΡΦΑΝΟΥ, *Υπόμνημα*, Ἀθήνα 1987, σελ. 36-37. Βλ. καὶ Μ. ΟΡΦΑΝΟΣ, *The Procession of the Holy Spirit according to certain Greek Fathers*, Athens 1979. Ὡς φοιτητὴς ὑπῆρξα πολλὰς φορὰς αὐτόπτης μάρτυρας τῆς ἐκδηλῆς συναρπαγῆς τοῦ ἀειμνήστου καθηγητῆ ἀπὸ τὴ θεολογία καὶ τὸ ἔργο τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ.

τῆς στεγνῆς ἀκαδημαϊκῆς γλώσσας, ἀλλὰ τὸ ἀνέδειξαν καὶ τοῦ ἔδωσαν τὴ δυνατότητα νὰ πνέει ὡς δρόσος Ἀερμῶν²² καὶ στὰ ἄλλα δένδρα καὶ στοὺς ἄλλους κλάδους τῆς ὀρθόδοξης ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας.

22. Ψαλμ. 132:3: «ὡς δρόσος Ἀερμῶν ἢ καταβαίνουσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών· ὅτι ἐκεῖ ἐνετείλατο Κύριος τὴν εὐλογίαν, ζωὴν ἕως τοῦ αἰῶνος».